

Burgerschaft

Montini
school

Oktober 2022

Inhoud

Inleiding	3
1. Visie	4
2. Competenties	5
3. Uitwerking in de praktijk	7
4. Bronnen	9
Bijlage 1: Jaarkalender 2022-2023 Burgerschapsonderwijs	10
Bijlage 2: Bouwstenen en leerdoelen (in ontwikkeling)	11

Inleiding

Het bevorderen van burgerschap is een wettelijk vastgelegde taak van het primair onderwijs. De wet schrijft voor dat burgerschapsonderwijs moet bijdragen aan:

- A. Kennis over en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat.
- B. Het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties (zie kerndoelen).

De door de overheid geformuleerde centrale waarden – vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit – zijn uitgewerkt in acht basiswaarden. De overheid vraagt van scholen om deze basiswaarden in het burgerschapsonderwijs te bevorderen:

- Vrijheid van meningsuiting
- Gelijkwaardigheid
- Begrip
- Verdraagzaamheid
- Afwijzen van onverdraagzaamheid
- Afwijzing van discriminatie
- Autonomie
- Verantwoordelijkheidsbesef ¹

Scholen hebben de vrijheid om het begrip burgerschap zelf in te vullen en om invulling te geven aan de wijze waarop burgerschap bevorderd wordt. In dit document beschrijven we hoe we op de Montinischool invulling geven aan ons burgerschapsonderwijs. Hierbij zijn we ervan uitgegaan dat de kinderen en het team burgerschap iedere dag oefenen, we zien onze school dan ook als een oefenplaats. Vanuit de Jenaplanvisie is veel van wat we doen een concretisering van burgerschap. We hadden een visie en een kader nodig om er een samenhangend geheel van te maken. Alles wat we al doen hebben we een plek gegeven binnen dat kader. Dit heeft geresulteerd in een samenhangend geheel van activiteiten, gekoppeld aan leerdoelen en verwerkt in doorgaande leerlijnen.

In dit document beschrijven we eerst onze visie, gaan we vervolgens in op de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, sociale en maatschappelijke competenties en concrete leerdoelen om ten slotte in te zoomen op de doorgaande leerlijn en inzicht hebben in de resultaten.

---

¹ Publicatie Sociale Kwaliteit Onderwijs, PORaad, VORaad, School en Veiligheid, *IJkpunten voor goed burgerschapsonderwijs voor basisonderwijs, voortgezet onderwijs en speciaal onderwijs.*

1. Visie

Peter Petersen, de grondlegger van het Jenaplanonderwijs schrijft over het opvoedingsdoel van de school, dat het moet leiden tot mensen die initiatief nemen, bekwaam zijn (...) vriendelijk, beminnelijk, scrupuleus, hulpvaardig (...) eerlijk en onbaatzuchtig (...) en die bereid zijn meer te doen dan anderen, voor die anderen, zonder daar ophef over te maken.² Petersen verbond de opvoeding causaal aan de vrije mens, die als onderdeel van de maatschappelijke, politieke en geestelijke ordening kan functioneren als 'mens van de polis'.³ Hij spreekt zich ook uit over een sterke sociale gevarieerdheid van de kinderen op een school, want 'hoe getrouwer het beeld hiervan de feitelijke sociale gelaagdheid weerspiegelt hoe rijker het is aan sociale en zuiver menselijke opgaven voor de kinderen zelf, en daarmee een waardevollere voorbereiding voor hun opgaven als volwassenen.'⁴ Burgerschap zit daarmee in de genen van het Jenaplanonderwijs.

Het Jenaplanonderwijs heeft basisprincipes geformuleerd die richtinggevend zijn voor onderwijs en opvoeding. Met name basisprincipes 5 t/m 13 sluiten aan bij het burgerschapsonderwijs:

05. Elk mens wordt als een cultuurdrager en -vernieuwer erkend en waar mogelijk ook zo benaderd en aangesproken.
06. Mensen moeten werken aan een samenleving die ieders unieke en onvervangbare waarde respecteert.
07. Mensen moeten werken aan een samenleving die ruimte en stimulansen biedt voor ieders identiteitsontwikkeling.
08. Mensen moeten werken aan een samenleving waarin rechtvaardig, vreedzaam en constructief met verschillen en veranderingen wordt omgegaan.
09. Mensen moeten werken aan een samenleving die respectvol en zorgvuldig aarde en wereldruimte beheert.
10. Mensen moeten werken aan een samenleving die de natuurlijke en culturele hulpbronnen in verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties gebruikt.
11. De school is een relatief autonome coöperatieve organisatie van betrokkenen. Ze wordt door de maatschappij beïnvloed en heeft er zelf ook invloed op.
12. In de school hebben de volwassenen de taak de voorgaande uitspraken over mens en samenleving tot (ped)agogisch uitgangspunt voor hun handelen te maken.
13. In de school wordt de leerstof zowel ontleend aan de leef-en belevingswereld van de kinderen als aan de cultuurgoederen die in de maatschappij als belangrijke middelen worden beschouwd voor de hier geschetste ontwikkeling van persoon en samenleving.⁵

Op de Montinischool werken we vanuit het gedachtegoed van Peter Petersen en de basisprincipes van het Jenaplan. Onze missie is: Je wordt mens, in relatie tot jezelf, de ander en de wereld om je heen. Kernwaarden daarbij zijn voor ons: coöperatief, eigenaarschap, verwondering en levend onderwijs. Wij zien onze school als een samenleving in het klein waarin kinderen kunnen leren en oefenen hoe het is deel te nemen aan de grote samenleving. Binnen die samenleving in het klein bestaan nog weer kleinere samenlevingen, zoals de tafelgroep, de stamgroep en de bouw. In deze leef- en werkgemeenschappen leren we samenleven. In ons WO-onderwijs leggen we daarbij steeds

---

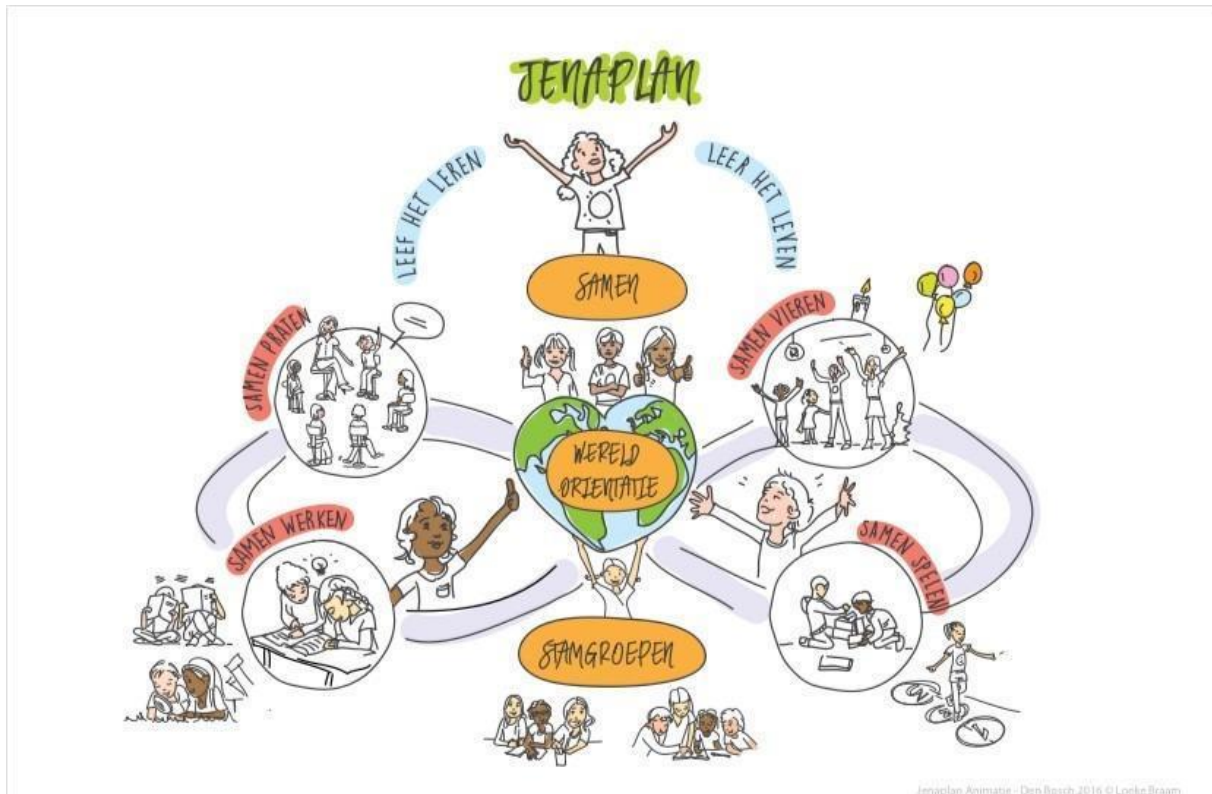
²Petersen, P. (1926/1985) *Het kleine Jenaplan*, Stichting Uitgeverij Doorbraak, Barendrecht, p. 15.

³Petersen, P. (1926/1985) *Het kleine Jenaplan*, Stichting Uitgeverij Doorbraak, Barendrecht, p. 15.

⁴Petersen, P. (1926/1985) *Het kleine Jenaplan*, Stichting Uitgeverij Doorbraak, Barendrecht, p. 25.

⁵ NJPV, <https://www.jenaplan.nl/userfiles/files/2018/basisprincipes.pdf>

de link naar de samenleving buiten de school. In de onderbouw blijven we dichtbij het kind zelf en leren we over het gezin, de familie, de omgeving rondom de school. In midden- en bovenbouw kijken we verder naar de samenleving op landelijk, Europees en wereldniveau. Als team zijn we ons bewust van onze burgerschapsopdracht, we hebben een open, veerkrachtige cultuur waarin we uitgaan van verschillen en daar respectvol mee omgaan.

2. Competenties

Burgerschap meandert door veel jenaplanessenties en kernwaarden. Kijkend vanuit burgerschap raken veel essenties, kernwaarden en basisprincipes met elkaar verknoot. Het gaat over deel uitmaken van een gemeenschap, in ons geval een stamgroep. Dat deel uitmaken vraagt om een actieve bijdrage. Je zit niet alleen in de kring, maar je doet echt mee. Je luistert, overweegt, denkt na. Je bent zo bij wereldoriëntatie, bij de relatie tot jezelf, de ander en de wereld. Je leert vaardigheden en levenshoudingen verkennen; hoe is het om open voor verschillen, nieuwsgierig, naar de ander te kijken?

Concreet wil de overheid dat iedere school actief aan de slag gaat met het bijbrengen van kennis over de Grondwet en democratische waarden enerzijds en anderzijds met een actief oefenen op school, met je kinderen, van sociale en maatschappelijke competenties. Het gaat om kennis van en oefenen met wat het betekent om je als burger te manifesteren, om mee te doen in de samenleving. (G. Bors, 2021)

Competenties m.b.t. burgerschap:

DEMOCRATIE	
Houding	De kinderen ervaren hoe ze afspraken kunnen maken en zich aan regels houden, ze leren de besluiten te respecteren, hun betrokkenheid wordt steeds groter en er kan een schoolethos ontstaan. Door de regelmatige bezinning op belangrijke vragen rondom het groepsleven en het werk, komen de kinderen tot werkelijke verbondenheid. Kinderen durven in actie te komen.
Vaardigheden	Typische vergadervaardigheden zoals voorzitten, samenvatten, besluiten nemen, besluiten vastleggen, notuleren, archiveren, keuzen kunnen en durven maken, besluiten nemen en uitvoeren. Democratische vaardigheden zoals zich kunnen neerleggen bij meerderheidsbesluiten, bewaken van een klimaat waarin ieder zich vrij voelt om zich te uiten en ruimte bieden aan verschillende standpunten.
Kennis	In de dagelijkse praktijk ondervinden wat democratische rechten en plichten betekenen. Merken dat rechten en plichten onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.
PARTICIPATIE	
Houding	Leren dat verdraagzaamheid, inschikken en elkaar helpen, bijdragen aan een goede sfeer. Ervaren dat ze direct kunnen bijdragen aan de zorg voor hun omgeving.
Vaardigheden	Complimenten, voorstellen en klachten formuleren en daardoor mede de agenda bepalen. Verbale en sociale vaardigheden zoals je mening kunnen geven, argumenteren, luisteren naar anderen, andere meningen bekritisieren en accepteren. Leren omgaan met macht en met de ongelijkheid van informatie en kennis.
Kennis	Weten wat een koopovereenkomst is en wat de rechten en plichten van een koper en verkoper zijn. Weten welke maatschappelijke en ecologische criteria een rol spelen bij consumeren. Weten wat kinderrechten inhouden en kunnen vertalen naar andere situaties in de wereld.
IDENTITEIT	
Houding	Ervaren dat de vrijheid van meningsuiting kan leiden tot het kwetsen van gevoelens van anderen. Oog hebben voor elkaar, leren gevoelens van anderen herkennen. Leren respectvol luisteren naar elkaar en reageren op elkaar. Eigen keuzes maken, een eigen oordeel vormen, onafhankelijk denken.
Vaardigheden	Gesprekken en discussies vergroten het inlevingsvermogen. Voor elkaar opkomen, minderheidsstandpunten en de rechten van minderheden respecteren. Conflicten vreedzaam oplossen of ermee leven.
Kennis	De pluriformiteit van de Nederlandse samenleving. Ontdekken dat klasgenoten verschillende waarden en normen meekrijgen.

(J. Goedknecht & J. Nicolai 2014).

3. Uitwerking in de praktijk

Binnen de school

Een Jenaplanschool staat midden in de maatschappij, maakt er onderdeel van uit.

Actief burgerschap en sociale integratie zit in onze school verweven in wereldoriëntatie, het hart van het onderwijs. Het doel is kinderen helpen de wereld te leren kennen in al zijn facetten, zich daarin thuis te voelen en zich daar een mening over te vormen.

Op de Montinischool creëren wij pedagogische situaties waarin kinderen ervaren hoe het is om deel te nemen aan de samenleving. Sommige pedagogische situaties, zoals de groepering, zijn verankerd in de organisatie van ons onderwijs. Zo werken we met stamgroepen van meerdere leerjaren (1-2-3, 4-5-6, 7-8) waarin kinderen van verschillende leeftijden en met verschillende kwaliteiten samenwerken en samenleven. Gedurende de jaren in een stamgroep veranderen de kinderen van rol (jongste, middelste, oudste), waardoor ook hun rol in de groep verandert.

We werken met de basisactiviteiten gesprek, spel, werk en viering. Deze activiteiten vragen om sociaal en maatschappelijke competenties, zoals samenwerking, taken uitvoeren (voor/met anderen), zaken op een respectvolle manier met elkaar bespreken en elkaar ondersteunen en aandacht hebben voor anderen.

Wij voeren dagelijks kringgesprekken. In die kringgesprekken is de inbreng van de kinderen gelijkwaardig aan die van de stamgroepleider, er worden afspraken gemaakt over hoe er met elkaar wordt omgegaan, welke werkafspraken er in de stamgroep gelden, er worden problemen besproken en met elkaar opgelost. Dat gebeurt in een democratisch proces, waarin sprake is van gedeelde verantwoordelijkheid, gedeelde macht en van gelijkwaardige inspraak.

Door de persoonlijke inbreng van individuele kinderen, krijgen kinderen ook de kans om zich in vrijheid te uiten en hun persoonlijke identiteit te ontwikkelen. Het is voor ons een gegeven dat elk kind ertoe doet. We stimuleren solidariteit waarin we kinderen leren omgaan met verschillende meningen/perspectieven, benaderingen en oplossingen en we dagen ze uit om die perspectieven, benaderingen en oplossingen te wegen om dan met elkaar tot een gezamenlijk standpunt/oplossing te komen. In elke stamgroep vind je een poster met door de kinderen zelf gemaakte afspraken over hoe er in die groep samengeleefd wordt. Ook vind je een lijst met taakjes die de kinderen zelf hebben opgesteld om van hun lokaal een prettige leef- en werkplek te maken.

We vinden coöperatief leren belangrijk en gebruiken met regelmaat coöperatieve werkvormen waarin kinderen op een gestructureerde manier samenwerken. Daarbij is sprake van gelijkwaardige deelname, individuele aansprakelijkheid, positieve wederzijdse afhankelijkheid en simultane interactie.

Schooljaar 2022-2023 wordt de klassenvergadering ingevoerd als structureel onderdeel van ons onderwijs (minimaal eens per drie weken). We werken hiermee aan een democratische cultuur. Bij de uitvoering van een klassenvergadering is de stem van elk kind relevant. Elk kind wordt uitgedaagd een bijdrage te leveren aan het besluitvormingsproces. Daarbij worden de kinderen automatisch geconfronteerd met andersdenkenden. Op basis van de overeenkomsten en verschillen

zal uiteindelijk een besluit vallen. Het je verdiepen in de mening van een ander is al een waarde op zich (meer informatie zie kwaliteitskaart klassenvergadering).

Buiten de stamgroep starten we dit jaar opnieuw met de kinderraad/schoolraad. Deze heeft een jaar stilgelegen door omstandigheden, maar wordt snel weer opgepakt. Vanuit alle midden- en bovenbouwgroepen (7 groepen in totaal) mogen kinderen aangeven dat ze de groep zouden willen vertegenwoordigen in de kinderraad. Zij bereiden een korte presentatie voor waarin ze vertellen waarom zij daar de geschikte persoon voor zijn. Vervolgens wordt er door de groep democratisch gekozen wie hun vertegenwoordiger wordt. Deze zeven vertegenwoordigers komen maandelijks bij elkaar onder leiding van een stamgroepleider of de schoolleider. Zij komen met voorstellen/vragen vanuit de groepen en brengen voorstellen en vragen vanuit de kinderraad terug de groepen in. Denk aan een actie voor een goed doel, de inrichting van het plein, het traktatiebeleid, etc.

Wekelijks is er aandacht voor vieringen. Weekopeningen (iedere maandag) en weeksluitingen (iedere vrijdag) zijn een onderdeel van "Samen Vieren". Vieringen zijn niet altijd feestelijk bedoeld. Met vieren wordt ook bedoeld het beleven van lief en leed, beleven dat je bij elkaar hoort, een werkelijke ontmoeting van mensen die een band hebben met elkaar.

Andere pedagogische situaties waarin wij ons burgerschapsonderwijs vormgeven zijn bijvoorbeeld de jaarlijkse weekopening over Prinsjesdag, het onderhoud van de schoolmoestuin in de middenbouw, de tuindag waarop we met ouders en kinderen samen ons groen schoolplein onderhouden. Maar ook keuzecursussen organiseren, musea bezoeken, culturele projecten, etc.

Verbinding met de buurt

Onze school is onderdeel van de samenleving. Dat betekent dat we als school ook deel willen uitmaken van de buurt en maatschappelijk betrokken willen zijn. Daarom heeft de school regelmatig contact met de bewoners in de buurt. Zo bakken we op burendag pannenkoeken in de naastgelegen zorginstelling en zingen we daar kerstliedjes in de kerstperiode.

Ons schoolplein is ook toegankelijk voor spelende buurtkinderen. Tijdens de tweejaarlijkse tuindag sluiten soms buurtbewoners aan om te helpen het groene schoolplein te onderhouden. Wij maken op onze plaats gebruik van het naast de school gelegen Cruiff Court.

Regelmatig worden er op initiatief van de kinderen sponsoracties op touw gezet om goede doelen in de samenleving te steunen.

En we bieden mogelijkheden voor maatschappelijke stages

We hebben per bouwsteen in kaart gebracht aan welke burgerschapsleerdoelen wij aandacht geven in welke pedagogische situaties (zie bijlage 2).

Monitoren

Het monitoren van burgerschap is een continu proces, dat zich dagelijks in elke stamgroep manifesteert. Het is aan de stamgroepleider om, samen met de kinderen, te zorgen voor een goed leer- en leefklimaat. Indien kinderen moeite hebben om het gewenste gedrag te laten zien, zal de stamgroepleider dat op een gepast moment bespreekbaar maken. Bovendien wordt in het leerlingvolgsysteem het functioneren van elk kind beschreven. Daarmee wordt ook vastgelegd en

vastgehouden hoe een kind zich ontwikkelt op dit gebied en is er een warme overdracht van stamgroep naar stamgroep.

We hanteren instrumenten om de leerlingtevredenheid en oudertevredenheid te monitoren.

Ieder schooljaar evalueren we ons activiteitsaanbod en maken hier waar nodig aanpassingen op. Het toevoegen van activiteiten zal worden gekoppeld aan de kerndoelen. Hiermee wordt voorkomen dat er disbalans ontstaat binnen ons activiteitsaanbod betreffende Actief Burgerschap. Activiteiten worden alleen geschrapt als er geen disbalans ontstaat of als er een gelijkwaardige activiteit voor in de plaats komt. Op deze wijze borgen wij het Actieve Burgerschap binnen onze lerende organisatie en bieden wij plaats aan de wereld binnen en buiten onze school.

Om meer inzicht te krijgen in de mate van ontwikkeling van de burgerschapscompetenties van onze kinderen, zou de afname van de burgerschapsmeter zinvol kunnen zijn. Zie Burgerschap Meten - Rovict.

4. Bronnen

SLO Amersfoort (2021) Bouwstenen burgerschap, zeven bouwstenen voor de handreiking burgerschap funderend onderwijs

F.Velthausz en H. Winters (2014). Jenaplan, school waar je leert samenleven, NJPV

J. Goedknecht en J. Nicolai (2014). Mee eens! De klassenvergadering als proeftuin voor burgerschap, Bureau voor levend leren

Burger-zijn vraagt om een actief deelnemen, G. Bors, Mensenkinderen april 2021

Petersen, P. (1926/1985) *Het kleine Jenaplan*, Stichting Uitgeverij Doorbraak, Barendrecht

NJPV, <https://www.jenaplan.nl/userfiles/files/2018/basisprincipes.pdf>

Publicatie Sociale Kwaliteit Onderwijs, PORaad, VORaad, School en Veiligheid, *IJkpunten voor goed burgerschapsonderwijs voor basisonderwijs, voortgezet onderwijs en speciaal onderwijs*

Bijlage 1: Jaarkalender 2022-2023 Burgerschapsonderwijs

Maa nd	Onderwerp / activiteit	Bouwsteen	Toelichting
Aug	Ik presentatie: Jezelf voorstellen aan de groep Gouden weken spellen	Democratie	Het schooljaar start met de maand van de "Democratie" (Bouwsteen Democratische cultuur): Leefregels worden met elkaar opgesteld en besproken wordt waarom dit zo belangrijk is.
Sept	20 - Prinsjesdag: weekopening Kennismaking	Macht & Inspraak	Het besturen van een land (Bouwsteen Macht & Inspraak) De onder- en middenbouw hebben een kennismakingsdag. De bovenbouw gaat twee dagen op kamp.
Okt	04 – Dierendag	Solidariteit	
Nov	11 - St Maarten: viering	Solidariteit	Geheime Vriendjes week; de kinderen trekken een lootje en zetten deze persoon een week lang in het zonnetje.
Dec	09 - <i>Paarse Vrijdag</i> ... Ouderendag	Solidariteit Diversiteit Vrijheid & Gelijkheid	In december staan we stil bij de bouwsteen Diversiteit: Lesmateriaal OB MB BB Er gaat een bouw naar het verzorgingshuis in de buurt om daar Kerstliedjes te zingen.
Jan	Zilveren weken 30 - Nationale Holocaust herdenking	Democratie Macht & Inspraak Vrijheid & Gelijkheid	Herhaling van de groepsafspraken en groepsvorming. Website WOII BB. De maand januari staat in het teken van bouwsteen Macht & Inspraak in combinatie met Vrijheid en Gelijkheid. Stilstaan bij WOII is belangrijk, zeker gezien de recente oorlog in Oekraïne. Kinderen moeten leren dat leven in vrijheid geen vanzelfsprekendheid is.
Feb	08 – Safer Internet Day 10 - Warmetruidendag	Digitaal samenleven Duurzaamhei d	Website Mediawijsheid & Beeldkraken Bouwsteen Duurzaamheid. Ons steentje bijdragen aan een schonere wereld. Toekomstige oplossingen? (Technologisch Burgerschap).
Mrt	Burendag Lyvore Week van de lentekriebels 15 - Verkiezingen Provinciale Staten	Solidariteit Diversiteit Identiteit Macht & Inspraak	Burendag is de uiting van de kernwaarde "solidariteit". Ee doen mee aan de nationale Pannenkoekendag. Lesmateriaal online Lesbrief Verkiezingen BB. In maart zal er in de BB aandacht zijn voor Verkiezingen (bouwsteen Macht & Inspraak) en zullen er eigen groepsverkiezingen georganiseerd worden.
April			
Mei			
Juni			

Bijlage 2: Bouwstenen en leerdoelen (in ontwikkeling)

Schuingedrukt = onderbouw, overige = bovenbouw

Bouwsteen 1: vrijheid en gelijkheid												
A. Kinderen leren het belang van regels in de stamgroep voor spelen en samenwerken												
B. Kinderen leren leefregels en afspraken thuis en in de omgeving te benoemen en te vergelijken												
C. Kinderen leren dat ze vrijheid hebben in het maken van keuzes, rekening houdend met de keuzes van anderen en de geldende afspraken in de stamgroep												
D. Kinderen leren dat iedereen rechten en plichten heeft												
E. Kinderen leren over de basiswaarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit van de democratische rechtsstaat												
F. Kinderen leren over grondrechten, mensenrechten en het belang ervan												
G. Kinderen leren dat iedereen gelijke rechten heeft die universeel zijn en onlosmakelijk met elkaar verbonden												
H. Kinderen leren dat de rechtsstaat kaders biedt voor rechten en vrijheden en bescherming tegen willekeur en machtsmisbruik												
I. Kinderen leren over de waarborging van en het respect voor die rechten hier en daar												
J. Kinderen leren over het belang van regels en afspraken thuis en op school en deze te vergelijken met die in de publieke ruimte												
K. Kinderen leren waarom ze vrijheid hebben in het maken van keuzes, rekening houdend met de keuzes van anderen en de geldende afspraken in de stamgroep en omgeving												
L. Kinderen leren hoe de basiswaarden tot uiting komen in de eigen stamgroep- en schoolcontext en in de omgeving												
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
Driejarige stamgroep	x	x	x									
Samen opstellen van afspraken	x	x	x	x								
Gouden en zilveren weken	x	x								x		x
Kringgesprekken	x	x	x	x								
Spel	x											
Blokperiode	x		x									
Vieringen	x											
Klassenvergadering	x	x	x	x							x	x
Kinderraad	x											
Taakjes in de groep				x								
Ouder/kindgesprekken			x									

Portfolio			X									
Kennismakingsdag / kamp	X	X	X									
Moestuineren		X										
Keuzecursus / talentenwerk			X									
Buurtactiviteiten										X		
Week van de lentekriebels			X	X	X	X					X	
WO / projecten							X	X	X			
Bouwsteen 2: macht en inspraak												
A. Kinderen leren dat er regels en afspraken gelden thuis, op school en in de publiek ruimte en welke consequenties het kan hebben als je regels overtreedt of afspraken schendt												
B. Kinderen leren dat er mensen zijn benoemd of verkozen die gezag dragen op school, in de woonplaats of in het land												
C. Kinderen leren dat er regels en afspraken gelden in ons land en welke rol verschillende mensen hebben bij het handhaven ervan												
D. Kinderen leren het verschil tussen regels en afspraken, en de mogelijkheid en grenzen voor kinderen om daarover mee te praten												
E. Kinderen leren over gezagsdragers en politieke instituties in Nederland, Europa en de wereld												
F. Kinderen leren over de totstandkoming en handhaving van regels in Nederland en Europa												
G. Kinderen leren over de werking van ons politieke bestel												
H. Kinderen leren wat de buitenwerkingstelling van de rechtsstaat kan betekenen, uitgelegd aan de hand van de Duitse bezetting en de Holocaust												
I. Kinderen leren over verschillende visies op vrijheid, gelijkheid en solidariteit												
J. Kinderen leren over rollen van en verhoudingen tussen mensen op school, in de buurt en in het land												
K. Kinderen leren over manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen beïnvloeden en hoe ze daar verantwoordelijkheid voor kunnen nemen												
L. Kinderen leren over manieren om op school of in de eigen omgeving macht te organiseren en uit te oefenen												
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
Werken/spelen/vieren/spreken in de stamgroep/school	X											
Klassenvergadering				X							X	
Kinderraad				X							X	X
Project politiek					X	X	X	X	X	X		
Lessen over Prinsjesdag / herdenkingsdag / verkiezingen					X	X	X	X	X	X		

Bouwsteen 3: Democratische cultuur

- A. Kinderen leren om te gaan met hun wensen en opvattingen en zich hierover uit te spreken
- B. Kinderen leren de gevoelens, wensen en opvattingen van anderen te herkennen
- C. Kinderen leren te accepteren dat anderen iets anders willen, maar dat dit niet tot een conflict hoeft te leiden
- D. Kinderen leren hun stem te gebruiken tijdens gezamenlijke besluitvormingsprocessen
- E. Kinderen leren dat de ander ook een stem en mogelijk een ander gezichtspunt heeft
- F. Kinderen leren hiernaar te luisteren en vragen te stellen om meer over de ander en zijn of haar gezichtspunt te weten te komen
- G. Kinderen leren conflicten in de klas op een vreedzame manier op te lossen
- H. Kinderen leren dat het meepraten over zaken die hen aangaan een (kinder)recht is
- I. Kinderen leren hun mening te verwoorden en daar eenvoudige argumenten voor te geven
- J. Kinderen leren in de context van de klas te proberen anderen van hun mening te overtuigen
- K. Kinderen leren de mening van anderen in hun eigen woorden samen te vatten
- L. Kinderen leren hun eigen mening bij te stellen op basis van nieuwe inzichten
- M. Kinderen leren hun stem te gebruiken tijdens besluitvormingsprocessen in de klas- en schoolcontext en daarbij ruimte te maken voor de mening van alle kinderen
- N. Kinderen leren er rekening mee te houden dat hun mening of uitlatingen emoties teweeg kunnen brengen bij anderen
- O. Kinderen leren dat mensen over onderwerpen verschillend kunnen denken
- P. Kinderen leren dat die verschillen soms wel, soms niet overbrugd kunnen worden en soms ook tot spanningen en conflicten leiden
- Q. Kinderen leren conflicten in de directe omgeving op een vreedzame manier op te lossen, maar ook te accepteren dat conflicten kunnen blijven bestaan

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
Klassenvergadering	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Kinderraad	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Gouden en zilveren weken	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

Bouwsteen 4: identiteit

- A. Kinderen leren de eigen grenzen te herkennen, te benoemen en te bewaken (emotioneel, fysiek)
- B. Kinderen leren te verwoorden wat ze denken, doen, willen en willen worden
- C. Kinderen leren dat hun taal of talen deel uitmaken van wie ze zijn
- D. Kinderen leren te benoemen wat ze al kunnen en wat nog niet, wat ze leuk vinden om te doen
- E. Kinderen leren hun primaire emoties te herkennen, benoemen en ermee om te gaan
- F. Kinderen leren over zichzelf te praten in termen van toen, nu en later, hier en daar (bijvoorbeeld: "toen was ik ... nu ben ik, later wil ik..."; "hier ben ik/ doe ik ... daar ben ik/ doe ik");
- G. Kinderen leren te benoemen wat bij hen thuis belangrijke tradities, vieringen en rituelen zijn
- H. Kinderen leren de eigen grenzen te herkennen, te benoemen en actief te bewaken (emotioneel, fysiek en seksueel)
- I. Kinderen leren te duiden wat ze denken, doen, willen en willen worden, en daar gepast naar handelen
- J. Kinderen leren hun primaire en secundaire emoties te herkennen, te benoemen en hier bewust mee omgaan
- K. Kinderen leren te benoemen wat ze al goed kunnen en wat ze nog beter onder de knie willen krijgen, ook in het licht van het onderwijs dat ze na de basisschool willen volgen
- L. Kinderen leren uit te drukken met welke groep(en) in cultuur en samenleving ze zich verbonden voelen en welke betekenis symbolen en rituelen voor hen hebben, waaronder ook nationale symbolen
- M. Kinderen leren verschillende aspecten bewust waar te nemen waardoor hun identiteit mede gevormd is: gender, gezin, sociaaleconomische achtergrond, levensbeschouwing, religie en cultuur
- N. Kinderen leren te reflecteren op de mate waarin hun identiteit mede gevormd is en beïnvloed wordt door leeftijdgenoten, groepsidentiteiten, (sociale) media, persoonlijke mogelijkheden en beperkingen
- O. Kinderen leren na te denken over schoonheidsidealen, gender, seksualiteit, etniciteit en (on)gelijkheid zoals die gerepresenteerd worden in (sociale) media, en welke invloed die beelden op hen hebben

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
Week tegen het pesten	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Week van de lentekriebels	x							x					x	x
Klassenvergadering	x	x	x											
Ik-kring		x	x	x		x								
Portfolio		x	x	x		x					x		x	
Rots & water training	x	x			x									
Project feesten							x					x	x	

Bouwsteen 5: diversiteit

- A. Kinderen leren de primaire emoties met de bijbehorende lichaamstaal van een ander te herkennen en benoemen
- B. Kinderen leren de grenzen (emotioneel en fysiek) van de ander te herkennen en daar rekening mee te houden
- C. Kinderen leren fysieke kenmerken van zichzelf te benoemen en te vergelijken met die van de ander
- D. Kinderen leren over vriendschap en verliefdheid
- E. Kinderen leren de eigen gezinssituatie en thuiscultuur of –culturen te vergelijken met die van een ander
- F. Kinderen leren te verwoorden wat de ander doet en wil en daarin overeenkomsten en verschillen te ontdekken
- G. Kinderen leren samen onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen
- H. Kinderen leren hoofdzaken over religieuze en levensbeschouwelijke stromingen en culturele tradities en gebruiken die in onze diverse samenleving een rol spelen
- I. Kinderen leren over seksualiteit, verschillende seksuele oriëntaties en expressies van gender
- J. Kinderen leren de grenzen (emotioneel, fysiek en seksueel) van anderen herkennen en daar rekening mee te houden
- K. Kinderen leren de secundaire emoties van de ander te herkennen en te benoemen en te anticiperen op reacties van anderen op het eigen handelen
- L. Kinderen leren uit te wisselen wat gedeelde en verschillende waarden, overtuigingen, idealen en toekomstverwachtingen zijn
- M. Kinderen leren overeenkomsten en verschillen tussen mensen te herkennen, te benoemen en in aanzet te verklaren
- N. Kinderen leren hoe groepsgedrag en (sociale) media de houdingen en het gedrag van klasgenoten mede kunnen verklaren

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
Week tegen het pesten	x	x				x				x				x
Week van de lentekriebels		x	x	x		x			x	x			x	
Project					x			x						
Klassenvergadering							x			x		x		
Rots & water											x			

Bouwsteen 6: solidariteit

- A. Kinderen leren eenvoudige taken en problemen uit te voeren of op te lossen met respect voor de afspraken die onderling gemaakt zijn
- B. Kinderen leren te benoemen wat ze zelf nodig hebben
- C. Kinderen leren te zien wat anderen nodig hebben en wat dat betekent voor hun eigen handelen
- D. Kinderen leren in concrete situaties te herkennen en te benoemen wat ze eerlijk of oneerlijk vinden, goed of slecht, welke spanningen dit kan opleveren en wat dat kan betekenen voor hun handelen
- E. Kinderen leren over in- en uitsluiting en pesten in de klas
- F. Kinderen leren taken uit te voeren of problemen op te lossen met respect voor de afspraken die onderling gemaakt zijn
- G. Kinderen leren doelen te stellen en werkwijzen te bepalen voor werk dat je alleen of samen doet
- H. Kinderen leren manieren om voor hun eigen belangen en die van de groep op te komen
- I. Kinderen leren manieren om voor concrete anderen hier en elders op te komen
- J. Kinderen leren voorbeelden van uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling in de eigen omgeving en in het land te herkennen en te benoemen
- K. Kinderen leren manieren om kwesties rond solidariteit op school of in de omgeving te onderzoeken, aan te kaarten en als het kan er gevolg aan te geven
- L. Kinderen leren na te denken over de rollen die de overheid, middenveld en burgers kunnen spelen bij het bevorderen van solidariteit en rechtvaardigheid

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
Vieringen zoals dierendag / Sint Maarten	x		x									
Inzetten voor de zorginstelling			x						x		x	x
Taakverdeling in de stamgroep	x		x			x						
klassenvergadering		x	x	x		x	x	x	x		x	
Week tegen het pesten					x					x		
Portfolio / weekplanning							x					
Kinderraad		x	x	x		x	x	x	x		x	x

Bouwsteen 7: digitaal samenleven

- A. Kinderen leren verschillende vormen van (media)boodschappen te (her)kennen
- B. Kinderen leren verschillende functies, primaire doelstellingen en de reikwijdte van media te herkennen
- C. Kinderen leren hun eigen mediagebruik (type, duur, frequentie) te onderzoeken
- D. Kinderen leren over de invloed van mediaboodschappen op hun leefwereld
- E. Kinderen leren dat bij digitaal communiceren ook omgangsregels gelden en kunnen deze toepassen
- F. Kinderen leren hun eigen mediagebruik te onderzoeken, zich bewust te worden van de gevolgen en van de ethische aspecten hiervan
- G. Kinderen leren de betrouwbaarheid van digitale informatiebronnen te onderzoeken en de verschillen tussen betrouwbare en niet-betrouwbare informatiebronnen te benoemen
- H. Kinderen leren de gevolgen van digitaal communiceren en discussiëren voor henzelf en voor anderen te onderzoeken
- I. Kinderen leren over verschillende vormen van media(boodschappen), de toegang daartoe en hun invloed op hun eigen leefstijl en die van anderen
- J. Kinderen leren zorg te dragen voor eigen digitale veiligheid en die van anderen

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Mediawijsheid	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
WO / project	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

Bouwsteen 8: duurzaamheid (OB+BB)

- A. Kinderen moeten werken aan een samenleving die respectvol en zorgvuldig aarde en wereldruimte beheert.
- B. Mensen moeten werken aan een samenleving die de natuurlijke en culturele hulpbronnen in verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties gebruikt.
- C. Kinderen moeten werken aan een samenleving die respectvol en zorgvuldig aarde en wereldruimte beheert.
- D. Mensen moeten werken aan een samenleving die de natuurlijke en culturele hulpbronnen in verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties gebruikt.

	A	B	C	D
WO / projecten	x	x	x	x
Moestuin	x		x	
Tuindag	x		x	
Afvalvrije school	x	x	x	x
Scheiden afval	x	x	x	x
Warme truiendag	x		x	x

Voor deze bouwsteen heeft SLO geen leerden geformuleerd en gebruiken we de basisprincipes van het Jenaplan. NJPV, <https://www.jenaplan.nl/userfiles/files/2018/basisprincipes.pdf>